

דילמות ודרכי התמודדות של היודנראטים בגטאות במזרח אירופה בזמן ביצוע 'הפתרון הסופי'

א. ידע

1

חשוב להדגיש מדוע התקשו יהודים שחיו בגטאות לתפוס שמדובר היה במדיניות של השמדה טוטלית
הדילמות העיקריות:
דילמת השילוחים – האם וכיצד לבצע את הוראות הגרמנים? במידה וכן – האם לנהל מדיניות שתציל לפחות חלק מתושבי הגטו? את מי? האם לשתף את אוכלוסיית הגטו במידע על מדיניות ההשמדה הנאצית?
יחס חברי היודנראט למחתרות.
האם להיענות ליוזמות להפוך את הגטו ליצרני בעיני הנאצים, כדרך להצלה או לדחיית ביצוע פינוי הגטו?

לדיון:

כיצד התמודדו ראשי היודנראטים עם המתח שבין ההכרח לבצע את הוראות השלטון הנאצי, לבין רצונם להציל כמה שיותר מאחיהם?

ב. מיומנויות

ניתוח מקורות מילוליים
ניתוח סרטונים
השוואה
הבחנה בין עובדה לדעה
הבחנה בין סוגי מקורות
קריאה ביקורתית.

ג. שיעורים ומצגות:

שיעורים של גלבע כהן: [חלק א'](#) [חלק ב'](#) [המצגת](#)

ד. שאלות:

1. דילמת היודנראט בביצוע דרישות הגרמנים

קראו את עדותו של דוד כהנא וענו על השאלות:

בימים הראשונים למרץ 1942, ניתנה הוראה למנהל הסעד, ד"ר קאהן, למסור ליודנראט את מעניהם (כתובתם), של כל היהודים הנהנים מתמיכתה של הקהילה. משמעותה של החלטת היודנראט נתבלטה אף יותר, כשהתחילו להתהלך שמועות, שאין האנשים מועמדים לעקירה למקום אחר, אלא נידונים למוות, בתכלית הפשטות.

התרגשות והתמרמרות אחזו את הרבנים שבמחלקת הדת. הייתכן? כלום מותר להרשות מעשה מחפיר כזה? האם רשאי יהודי אחד לשלוח את חברו למוות? ולא זו בלבד, אלא שמתחילים באנשים עניים, אומללים, חפים מחטא, שאשמתם היחידה היא הושטת יד לנדבה? כלום מתיישב מעשה כזה עם ההלכה, עם המוסר היהודי?

לאחר ישיבה קצרה ורצינית החליטו חבר הרבנים לשגר משלחת אל לנדסברג (יו"ר היודנראט בלבוב) בענין זה. ... לאחר המתנה של מחצית השעה, הזמין לנדסברג את המשלחת אליו.

חיזור היה ועייף ובפניו ניכרו סימני המאבק הפנימי האיום. האיש בעל השליטה העצמית היתרה, הפגין עתה עצבנות ופיזור נפש. ניגשנו ישר אל הענין. בשעה כה קשה חובתנו היא להפנות את תשומת ליבו של היושב ראש בקיבוץ יהודי כה גדול כלבוב, לאחריות העצומה שהוא מטיל על מצפוננו עם קבלת פקודותיהם של הגרמנים. על פי דין, לפי המוסר היהודי, עליו לבקש דרכים אחרות. .. ההלכה קובעת, ש"מוטב שימותו כולם ולא ימסרו נפש אחת מישראל בידי השונא."

הדברים פגעו בו קשה, פגעו במקום התורפה המיוסר שלו. נרגז התפרץ:

" רבותי סבורים בוודאי כי אנו לפני המלחמה, ואתם באים אל יושב ראש הקהילה הדתית? אנו חיים בזמנים אחרים לגמרי, וקהילתנו איננה עוד קהילה דתית, אלא מכשיר מוציא לפועל של הגסטפו, וכל המתנגד לגסטפו..."

יושב הראש לא סיים את המשפט. ירדנו לסוף דעתו.

כהנא דוד, **יומן גטו לבוב**, יד ושם, תשל"ח, ירושלים. עמ' 62-63.

- א. הסבירו את שתי העמדות המוצגות בטקסט.
- ב. הסבירו את הסיבות להבדלים בין העמדות השונות.
- ג. בפיסקה הראשונה נכתב: "כשהתחילו להתהלך שמועות, שאין האנשים מועמדים לעקירה למקום אחר, אלא נידונים למוות, בתכלית הפשטות." מה ניתן ללמוד מפיסקה זו על ידיעותיהם של תושבי הגטו באשר ליעד השילוחים?
- ד. האם הטקסט, הוא מקור ראשוני או משני?

2. דילמת היודנראט בביצוע השילוחים

קראו את שני קטעי המקור המציגים את דרך תגובתם של גנס ורומקובסקי לדרישות הגרמנים וענו על השאלות.

3

כן, זוהי חובתי ללכלך את ידי. לאחר שחמישה מיליונים נטבחו, מחובתנו להציל את החזקים והצעירים ולא לתת לרגש להשתלט עלינו. איני בטוח שכל אחד הבין את דברי, או שאנשים יצדיקו את מעשינו לאחר שנשחרר מן הגטו, אולם זו דעתה של המשטרה [היהודית]: יש להציל את כל מי שניתן להציל, ללא התחשבות ברגשותינו האישיים [...].
אין

ספק שרבים מכם אינם מודעים לסכנה המרחפת יום יום מעל לראשינו להישלח לפונארי.

מתוך: נאומו של יעקב גנס – יו"ר היודנראט והמשטרה היהודית בגטו וילנה 1942/10

יהיה הדבר קשה ככל שיהיה, אנו מוכרחים לקבל את ביצוע הגזרה לידינו. אני מוכרח לבצע את הניתוח הקשה והשותת דם, אני מוכרח לקטוע איברים על מנת להציל את הגוף! [...]. לא איש נחמות אני היום. גם לא באתי להרגיע אתכם היום, אלא לחשוף את כל כאבכם וצערכם. באתי כמו גזלן, לקחת מכם את היקר ביותר לליבכם. ניסיתי בכל כוחותיי לבטל את רוע הגזירה. לאחר שלא ניתן לבטלה, ניסיתי למתן את הגזירה. רק אתמול ציוויתי על רישום של ילדים בני תשע, רציתי לפחות להציל את השנתון האחד – בגיל מ-9 עד 10. אבל לא רצו לוותר לי. דבר אחד עלה בידי – להציל את הילדים שמעל גיל 10. תהיה זאת נחמתנו בצערנו הגדול.

מתוך: נאום 'אקציית הילדים' של מרדכי רומקובסקי – יו"ר היודנראט בגטו לודג' 1942/9

עיינו במקורות והשלימו את המידע החסר. תוכלו להיעזר בספר הלימוד, או בכל מקור מידע אחר:

מיהו הדובר? מה תפקידו? כיצד מונה?

מה האירועים שהובילו את הנואם לשאת דבריו?

בפני מי נאם?

מה המסר שרצה להעביר לקהל המאזינים?

מה לא רצה שידעו המאזינים?

האם הנואם הוא מקור ראשוני או משני?

3. היחס המורכב אל היודנראט – הנהגה במלכוד

קראו את הטקסט שכתב א"ח קפלן וענו על השאלות.

הקורבן הראשון של הגירוש ('האקציה הגדולה') היה הנשיא אדם צ'רניאקוב שאיבד את עצמו לדעת (התאבד) על ידי הרעלה בבניין הקהילה. במותו הנציח את שמו יותר מאשר בחייו - סופו מוכיח על תחילתו שעבד, עמל וטרח לשם העם שחפץ בטובתו ובחיזוק קיומו, אף כי לא כל הנעשה בשמו היה ראוי לתהילה ולשבח [...] לא היו לו חיים יפים, אבל מיתה (מוות) יפה הייתה לו, תהא מיתתו כפרתו על כל חטאיו שחטא לעמו עד שנתמנה לנשיא. יש קונה עולמו בשעה אחת, והנשיא אדם צ'רניאקוב קנה את עולמו ברגע אחד!

מתוך: עדות של ח"א קפלן מגטו וארשה על יו"ר היודנראט אדם צ'רניאקוב

- א. צטטו משפט אחד המבטא עובדה היסטורית ומשפט אחד המבטא עמדה של הכותב
ב. כיצד הנסיבות השונות היו יכולות להוביל למסקנות שונות של ראשי היודנראט?

4. מתוך מבחן סח"ב של כפר הנוער אלוני יצחק, מועד חורף 2020

התגובות השונות ל"פתרון הסופי" על ידי ראשי היודנראטים מקהילות שונות בברה"מ, פולין ומערב אירופה.

קרא את קטעי המקור הבאים:

קטע 1: ראשי היודנראט דוד כהן ואשר אברהם, אמסטרדם, הולנד.

"ב-18 בספטמבר 1942 בישיבה מיוחדת של המועצה, הביעו כהן ואשר את אמונתם ששיתוף הפעולה עם הרשויות נחוץ. לפי פרוטוקול הישיבה אמר דוד כהן ש"לפי דעתו חובתם המצפונית של ראשי הקהילה היא להישאר בתפקידם. לאמיתו של דבר יהיה זה מעשה נפשע לנטוש את הקהילה היהודית בשעתה הקשה ביותר. יתר על כן חיוני ביותר להשאיר את האנשים החשובים ביותר מאחור (באמסטרדם) זמן רב ככל האפשר". בסוף הישיבה מסר כהן הודעה קצרה: "ולבסוף, דיווח ראשון על מוות באוסוויץ (אשוויץ) נמסר למשתתפים בישיבה"

פרידלנדר שאול (2007), שנות ההשמדה 1939-1945: גרמניה הנאצית והיהודים, עם עובד-ספריית אפקים, יד ושם. עמ' 394.

קטע 2: אדם צ'רניאקוב ראש היודנראט בגטו ורשה, פולין.

"...צ'רניאקוב ניסה לשאת ולתת על כמה חריגים (הוא הודאג ביותר מגורלם של היתומים הרבים) אבל לא קיבל שום הבטחה. ב-23 בחודש (יולי 1942) רשם צ'רניאקוב ביומנו: בבוקר במשרדי

הממשלה הופיע (סגן בס"ס) וורטהוף מצוות המפנים ודנתי עימו בשורה של עניינים. הוא פטר את תלמידי בית הספר למלאכה מן הפינוי (שילוח לטרבלינקה). גם את בעליהן של נשים עובדות. אשר ליתומים הורה לשוחח עם הפלה (הממונה מעליו). .. על השאלה כמה ימים בשבוע תימשך האקציה ניתנה התשובה שבעה ימים בשבוע"

"..השעה שלוש לעת עתה יש 4000 ליציאה (באומשלגפלאץ, אתר הכינוס לשילוחים). עד השעה ארבע חייבים לפי פקודה להיות 9000". ב-23 בחודש אחר הצהריים, לאחר שהמשטרה היהודית לא הצליחה למלא את המכסה, יצאו יחידות העזר של המשטרה למצוד משלהם בלי להביא בחשבון שום חריגים. המשא ומתן של צ'רניאקוב היה לשווא (מיותר).

באותו הערב הזעיק הס"ס את צ'רניאקוב מביתו, נאמר לו שלמחרת עליו לשלוח 10,000 יהודים לאומשלגפלאץ. היושב ראש חזר למשרדו, סגר את הדלת, כתב מכתב פרידה למועצה ובו הודיע להם את הדרישות החדשות של הגרמנים, עוד מכתב כתב לאשתו ואחר כך בלע רעל. "

פרידלנדר שאול (2007), שנות ההשמדה 1939-1945: גרמניה הנאצית והיהודים, עם עובד-ספריית אפקים, יד ושם. עמ' 411

קטע 3: ראש היודנראט יעקב גנס, גטו וילנה, ליטא.

...בימי הסלקציות של שלהי נובמבר 1941 הצליח גנס להציל את חייהם של כמה יהודים בנסיבות קשות מאוד. מעמדו בקרב התושבים התחזק... [אבל באמצע אוקטובר 1942 נאלץ "המפקד" האגדי כמעט להתמודד עם אתגר אכזרי: הפקודה להרוג יהודים.

גנס ושוטריו נשלחו אל עיירה סמוכה, אושמיאנה, שם קובצו כ-1,400 יהודים שנועדו להשמדה. ראש המשטרה (היהודית) נשא ונתן עם הגרמנים ואלה הסכימו לבסוף שרק 400 ירצחו. אנשיו של גנס ועוד כמה ליטאים ביצעו את ההרג. על מעשה זה רשם ברודשבסקי (נער מגטו וילנה שיומנו שרד):
"..כל הגטו נסער מן הנסיעה הזאת (של השוטרים היהודים לאושמיאנה)... מה גדולה בושתנו, השפלתנו. יהודים עוזרים לגרמנים במלאכת העקירה המאורגנת, הנוראה שלהם". לאמיתו של דבר לא היה הגטו נסער בניגוד למה שפילל וכתב רודשבסקי. היה נראה שאפילו התושבים קיבלו בהבנה את שיקוליו וצידוקיו של גנס: הצלת מקצת (חלק מ) האנשים במחיר הקרבתם של אחרים. "הטרגדיה היא שרוב הציבור מקבל את גישתו של גנס. הציבור סבור שאולי היא עשויה באמת לעזור.."

פרידלנדר שאול (2007), שנות ההשמדה 1939-1945: גרמניה הנאצית והיהודים, עם עובד-ספריית אפקים, יד ושם. עמ' 418

שאלות:

א. הסבר את הקשר ההיסטורי והרעיוני בין שלושת קטעי המקור שלפניך.

ב. נסח שאלת הרחבה העוסקת בדרכי ההתמודדות של היודנראטים עם ההשמדה ההמונית שלדעתך חשוב לשאול בעקבות עיון באחד, שניים או כל קטעי המקור שלפניך. הסבר את חשיבות השאלה שניסחת ללימוד על התמודדות של ראשי הקהילות היהודיות עם ההשמדה ההמונית.

בסס את הסברך על המציאות ההיסטורית

5. מתוך מבחן סחל"ב של תיכון הראשונים, הרצליה חורף 2020

היודנרט והקשיים של היהודים בגטאות

א. ערוך השוואה בין מדיניותם של אפרים ברש, כראש היודנרט בגטו ביאליסטוק, ושל אלחנן אלקס, כראש היודנרט בגטו קובנה, עפ"י מידע באתר "יד ושם".

https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%200813.pdf

https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%200422.pdf

בסס את תשובתך על שלושה תבחינים (קריטריונים): ההתייחסות למחתרת של שני ראשי היודנרט ושני תבחינים נוספים, לפי בחירתך. הצג מסקנה אחת מהשוואה שעשית לגבי מדיניותם של שני ראשי היודנרט האלה בתקופת השואה.

6. מתוך מבחן סחל"ב של תיכון רוטברג רמה"ש, חורף 2020

לפניך שני מקורות המתייחסים להתנגדות יהודית לגרמנים בזמן המלחמה. האחד, נאומו של יעקב גנס, ראש היודנראט בגטו וילנה, ב 15 במאי 1943 בפני שוטרים יהודים ונציגי הגטו, והשני - הכרוז שקרא אבא קובנר באספת 'הנוער החלוצי' בוילנה, ב 1 ינואר 1942.

נאומו של ראש היודנראט בגטו וילנה, גנס באסיפת השוטרים היהודים, מיום 15 במאי 1943 הזמנתי אתכם לכאן, גבירותי ורבותי, על מנת להשמיע באוזניכם את הדברים הבאים: הייתי בימים אלה בגסטאפו ושוחחתי עם ראש הס"ד [יחידת המודיעין של הס.ס.] בעניין אקדחים. חייב אני לומר לכם, שאין הוא שוטה כלל. הוא אמר - "הגטו נחוץ מאוד מבחינה כלכלית, אבל אתם מסתכנים כמו טיפשים ואם תועמד שאלת הביטחון אמחק אתכם. ואפילו אם אתם כבר מסתכנים יהיו לכם 30, 40 או 50 אקדחים - גם אז לא תוכלו להיושע [להינצל], אלא רק תקרבו את אסונכם. לשם מה קראתי לכם? משום שהיום שוב אסרו יהודי בעבור מסחר באקדח. איני יודע עדיין כיצד יסתיים העניין. המקרה הקודם הסתיים בכי טוב, בשביל הגטו. אני יכול לומר לכם שאם הדבר יחזור על עצמו יענישו אותנו בחומרה. ייתכן שייקחו את כולם מגיל 15 ומעלה, או ילדים... עיינו בדבר והחליטו, אם אמנם כדאי כל זה!! אלו שחושבים באופן שקול ובריא - להם יש רק תשובה אחת: אין הדבר כדאי!! לא כדאי להתעסק עם פולנים [מהם ניתן היה להשיג נשק]. את זאת אומר אני מהיום הראשון, ועכשיו - על אחת כמה וכמה. שימו לב וראו את המתרחש אצל הפולנים, כיצד

הם "מוכרים" איש את אחיו, וכמה יהודים הלכו לפונאר בגלל פולנים. אחרי כן הימלכו בדעתכם אם אמנם כדאי הדבר. כל עוד הגטו הוא גטו, נעשה אנו – אלה הנושאים באחריות את כל מה שאפשר לעשות כדי שבגטו לא יקרה הדבר [...]. אתם חייבים להשגיח איש על רעהו, ואם יימצאו חמומי מוח, מחובתכם להודיע למשטרה. אין זאת מלשינות. מלשינות תהיה, אם אתם תחרישו ואנשים יסבלו.

בתוך: השואה בתיעוד. עורכים: י. ארד, י. גוטמן]

1942

אל נלך כצאן לטבח!

נוער עברי, אל תאמינו למוליכי השולל. משמונים אלף היהודים בירושלים-דליטא [וילנה] שרדו רק עשרים אלף. לנגד עינינו גזלו את הורינו אחינו ואחותינו. איה מאות הגברים שגורשו על ידי "החוטפים"? איה הם הילדים, הנשים הערומות, שהוצאו בליל הפרובוקציה? לאן הובלו היהודים ביום כיפור? ואיה הם אחינו מהגטו השני?

מי שהוצא משער הגטו - לא חזר עוד. כל דרכי הגסטאפו מובילות לפונאר. ופונאר זה מוות!

הפרו את האשליה, המיואשים: ילדיכם, בעליכם, נשיכם - אינם עוד! את כולם רצחו שם. היטלר חושב להשמיד את כל יהודי אירופה. יהודי ליטא נעמדו בתור הראשונים.

אל נלך כצאן לטבח!

אמנם חלשים ואין-אוניס אנחנו, אך התשובה היחידה לשוחט - התגוננות! אחים, טוב ליפול כלוחמים בני-חורין מלחיות בחסד מרצחים.

נתגונן, נתגונן עד נשימתנו האחרונה.

[בתוך: השואה בתיעוד. עורכים: י. ארד, י. גוטמן]

מה אפשר ללמוד מההשוואה בין המקורות על יחס החברה היהודית להתנגדות לגרמנים במהלך הפתרון הסופי? בסס את תשובתך על שני תבחינים (קריטריונים): תבחין אחד - 'עמדת הכותב ביחס להתנגדות' ותבחין שני לבחירתך.

7. מתוך מבחן סח"ב של תיכון רמות בת ים חורף 2020

היודנראט בזמן ביצוע הפתרון הסופי - מבט על:

קרא את הקטעים הבאים וענה על השאלות שאחריהם:

היודנראט בזמן הפתרון הסופי. קרא את שני קטעי המקור שלפניך וענה על השאלות שאחריהם.

קטע א'

"לפי תאורו של עד מגטו סקאלאט השתתפו אנשי היודנראט והמשטרה היהודית בהוצאת זקנים וחולים ומסרו אותם לידי הגרמנים. בעקבות פעולה זו התעורר ויכוח בין חברי היודנראט האם יש לשתף פעולה עם הגרמנים בעניין מסירת היהודים או להניח את מהלך המאורעות לידי הגורל והגרמנים. שלושה מחברי היודנראט התנגדו למסירת היהודים, הם דרשו לאפשר ואף לעודד יהודים להימלט מן הגטו. לעומתם, הציג חבר יודנראט בכיר עמדה הטוענת שעל היודנראט למסור מכסות יהודים כדי להבטיח את שלום אנשי היודנראט ומשפחותיהם, הוא עצמו התחייב לתפוס 1000 יהודים, לאחר ויכוח סוער קיבלו היודנראט את ההצעה האחרונה" (מעובד מתוך: וייס א', "לדרכם של ה"יודנראטים" בדרום-מזרח פולין" ילקוט מורשת ט"ו, נובמבר 1972, מורשת וספרית הפועלים, עמ' 84-85).

קטע ב'

" מיינע טוביאס יו"ר היודנראט בגטו בורשטיין, גילה את כוונותיהם האמיתיות של הגרמנים שעמדו מאחורי הדרישה למסור יהודים לשם יישוב מחדש במזרח. כאשר הגרמנים דרשו למסור 250 יהודים, כינס טוביאס את יהודי הגטו ואמר להם את הדברים הבאים "עד עתה הייתי מוכן לקחת מכם רק את הרכוש, אבל כעת, כאשר דורשים הגרמנים חיים יהודיים אינני רוצה יותר לחיות. אמסור את עצמי לידי הגרמנים ושיהרגו אותי ; אני חשבתי שתמורת הרכוש אוכל לפדות את חייכם". (מעובד מתוך: וייס א', "לדרכם של ה"יודנראטים" בדרום-מזרח פולין" ילקוט מורשת ט"ו, נובמבר 1972, מורשת וספרית הפועלים, עמ' 83).

א. הצג את הדילמות של חברי היודנראט העולות משני קטעי המקור שלפניך. איזו מסקנה ניתן להסיק בנוגע למציאות ההיסטורית שבה פעלו חברי היודנראט בזמן הפתרון הסופי מהשוואה בין שני קטעי המקור? בסס תשובתך על שני הקטעים.

ב. במהלך לימוד נושא "טוטליטריות ושואה" למדת פרקים שונים וביניהם: האידיאולוגיה הנאצית, היחס כלפי היהודים בגרמניה בשנים 1933 - 1939, חיי היהודים בגטאות והפתרון הסופי. בחר 2 פרקים מרכזיים מהחומר הנלמד וכתוב מהו לדעתך הקשר ההיסטורי בין שני הפרקים הללו. כיצד ניתוח הקשר ביניהם מסייע לך בלימוד הנושא "טוטליטריות ושואה"? בסס תשובתך על שתי עובדות היסטוריות.

ה. הצעות למטלות נוספות:

צפו בקטע מתוך הסרט "התנגדות" (2:35), וענו על השאלות:

https://www.youtube.com/watch?v=3Y2Vt1_XIKE&list=PLVvh1pX5nxcGTF8bTS5sQAxRFJAisop-g&index=3

- א. הסבירו את עמדתו של יו"ר היודנראט, אדם צ'רניאקוב, ביחס לקיום מחתרת בגטו.
ב. השוו בין עמדתו של יו"ר היודנראט לבין עמדת המחתרת.

צפו בקטע מהסרט "התנגדות" (3:04), וענו על השאלות:

<https://youtu.be/OBdcsWrKopQ>

- א. הסבירו את עמדתו וטיעונו של היודנראט ביחס ליציאה ליער.
ב. קראו על גטו וילנה באתר מטח וענו על השאלה:

<https://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=15965>

הסבירו כיצד קורות גטו וילנה, המתוארים בקישור, מחזקים או מפריכים את טיעוני היודנראט מתוך הסרט "התנגדות"?

צפו בעדות וענו:

<https://youtu.be/3LeV2Zurh3g?t=400>

עד דקה : 30 8

הסבירו את מורכבות יחסו של העד אל דרכי פעולותיו של היודנראט בתקופת הפתרון הסופי.